

Paul Valéry / Kriza duha

(Prvo pismo.)

Me, civilizacije, sedaj vemo, da smo umrljive. — Slišali smo o svetovih, ki so docela izginili, o carstvih, ki so potonila z vsemi svojimi ljudmi in vsemi svojimi orodji; pogreznili so se v nedoumno dno vekov z vsemi svojimi bogovi in zakoni, s svojimi akademijami in s svojimi čistimi ter uporabljenimi vedami, s svojimi slovniciami, slovarji, klasiki, romantiki in simbolisti, s svojimi kritiki in kritiki njihovih kritikov. Sicer smo videli, da je ves vidni svet iz pepela, da ta pepel nekaj pomeni. Skozi goščo zgodovine smo opazali prikazni neizmernih brodov, natovorjenih z bogastvom in duhom. Prešteti jih nismo mogli. Ali ti ladjelomi navsezadnje niso bili naša zadeva.

Elam, Ninive, Babilon so bila lepa, nejasna imena, in popolni razpad teh svetov je imel za nas tako malo pomena kakor njih obstanek sam. Vendar Francija, Anglija, Rusija... to bi bila tudi lepa imena. Lusitania je tudi krasno ime. In sedaj vidimo, da je brezno zgodovine dovolj veliko za vsakogar. Čutimo, da je omika prav tako krhka kakor življenje. Okolnosti, ki bi poslale Keatsova in Baudelairova dela za Menandrovimi, niso več povsem nepojmljive: dobiš jih v dnevnikih.

* * *

To ni vse. Pereči nauk je še popolnejši. Našemu pokolenju ni bilo zadosti, da se je iz lastnega izkustva poučilo, kako morejo po naključju poginiti najlepše in najstarše, najstrašnejše in najbolj urejene stvari; videlo je v področju misli, zdrave pameti in čuvstva, kako so nastajali izredni pojavi, neverjetnosti postajale mahoma gole resnice, kako se je očitvidnost bridko varala. Samo en zgled navedem: velike kreposti nemških rodov so zaplodile več zla, nego je brezdelica kedaj povzročila grehot. Na svoje oči smo gledali vestno delo, najkorenitejšo izobrazbo, najresnejšo strogorednost in prizadevnost v službi groznih nakan.

Toliko strahote morda ne bi bilo mogoče brez tolikerih čednosti. Seveda je bilo treba mnogo znanosti, da se je pobilo toliko ljudi, napravilo toliko imetja, uničilo toliko mest v toličkem času; treba pa je bilo nič manj n r a v n i h v r l i n. Sta vedve mar sumljivi, Znanost in Dolžnost?

* * *

Duhovna Persepolis torej ni manj opustošena nego snovna Suza. Vse ni izgubljeno, a vse je čutilo propast.

Nenavaden drget je prešnil mozeg Evropi. Po vseh svojih mislečih jedrih je čutila, da sama sebe več ne pozná, da je nehala biti sama sebi slična, da zdaj zdaj izgubi zavest — zavest pridobljeno s stoletji znosnih nesreč, s tisoči prvovrstnih mož, z neštetimi zemljepisnimi, narodnostnimi, zgodovinskimi ugodnostmi.

Tedaj pa — kakor v obupno obrambo njenega fiziološkega bitja in imetja se ji je zmedeno povrnil ves njen spomin. Njeni veliki možje in njene velike knjige so ji zopet navzkrižem pripluli na površje. Nikdar se ni toliko čitalo niti s tako vnemo kakor med vojno: vprašajte knjigarje. Nikoli se ni tolikanj molilo niti tako iskreno: vprašajte duhovnike. Klicali so se vsi spasilci, ustanovitelji, zaščitniki, mučeniki, junaki, očetje domovine, svete junakinje, narodni pesniki...

In v istem umskem neredu, na poziv iste tesnobe, so v izobraženi Evropi nanagloma zopet oživele njene misli brez števila: dogme, filozofije, raznorodni ideali; tri sto razlag Sveta, nad tisoč odtenkov krščanstva, obe dvanajstici pozitivizmov: ves šar umstvene svetlobe je razgrnil svoje nezdružne barve, sveteč s čudnim, protislovnim bleskom mrtvaščici evropske duše. Medtem ko so izumitelji mrzlično iskali po svojih podobah, po letopisih nekdanjih vojen, pripomočkov, kako bi se iznebili žičnih ograj, preprečili podmornike ali ovirali polet zrakoplovov, se je duša zatekala k vsem čarilom, kar jih je znala in vedela, in resno motrila najbolj neobična preroštva: iskala si je zatočišča, znake, tolažbe v celokupnem registru spominov, prejšnjih listin, ponašanju pradedov. In to so znani učinki plahosti, neurejena početja možganov, ki begajo od istine v težke sanje in se vračajo od mučnih sanj v istinitost, brezumni kakor miš v pasti...

Vojaška kriza je morda pri kraju. Gospodarska neprilika je vidna v vsej svoji jakosti; ali umstvena kriza, nežnejša in že po svoji naravi odeta v najbolj varljive videze (saj se vrši v samem kraljestvu hlimbe in pretvare), pri tej krizi je težko pojmiti nje pravo točko, nje razvojno stopnjo.

Nihče ne more povedati, kaj bo jutri mrtvo ali živo v slovstvu, v modroslovju, lepoznanstvu. Nihče še ne ve, katere ideje in katera izražanja bodo vpisana v seznamu izgub, katere novosti se proglasé.

Nada seveda ostane in zamolklo poje:

Et cum vorandi vicerit libidinem
Late triumphet imperator spiritus.

Ali nada ni nič drugega ko nezaupanje bitja napram točnim napovedim svojega duha. Navdihuje to misel, da sleherni sklep, neugoden za bitje, mora biti zmota našega duha. Vendar dejstva so jasna in neizprosna: Na tisoče mladih pisateljev in mladih umetnikov je umrlo. Izgubljena je omama glede evropske prosvete in dan je dokaz, da znanost ne more ničesar oteti; veda je smrtno ranjena v svojem npravstvenem stremljenju in tako rekoč onečaščena po krutosti svoje uporabe; idealizem, iztežka zmagovit, je globoko zadet, odgovoren za svoje sanje; realizem razočaran, potolčen, obtežen z zločini in pregrehami; pohlep in odreka enako zasmehovana; vere pomešane v taboriščih, križ proti križu, polmesec proti polmesecu; celo skeptiki, razoroženi spričo toli naglih, toli nasilnih, toli presunljivih dogodkov, ki se igrajo z našimi mislimi kakor mačka z mišjo, — skeptiki sami gubijo svoje dvome, jih zopet najdejo, jih zopet gubijo ter ne umejo več uporabljati pokretov svojega duha.

Nihanje broda je bilo tolikšno, da so se še tako pritrjene svetiljke naposled prekucnile.

* * *

Kar pa daje duhovni stiski njeno globino in nevarnost, je položaj, v katerem je zatela bolnika.

Ne utegnem in ne znam opredeliti umstvenega stanja Evrope leta 1914. In kdo bi se drznil očrtati sliko tega stanja? Snov je brezkončna; zahteva vsakovrstnih vednosti, brezкраjnih poizvedovanj. Saj kadar gre za tako obsežno celoto, je prav tako težavno vzpostaviti preteklost, bodisi najzadnjo, kakor je težko zgraditi bodočnost, bodisi najbližjo. Prerok je v isti zagati kakor zgodovinar. Pustimo ju v njej.

Vendar sedaj potrebujem edino medlega in občega spomina na to, kaj se je mislilo tik pred vojno, na raziskave, ki so se vršile, na dela, ki so se objavljala.

Ako si torej odmislim vsako podrobnost in ako se omejim na begotni vtisk in sicer na tisto naravno celoto, ki jo rodi trenutna zaznava, ne vidim — nič! — Nič, dasi je bil to neskončno bogat nič.

Fiziki nas uče, da v razbeljeni peči, ko bi nam moglo oko v njej vztrajati, ne bi videlo — nič. Nobena svetla neenakost ne

obstaja in ne odlikuje posameznih mest v prostoru. Ta strahotna zaprta energija se končava v nevidnost, v nečutno enakost. Takšna enakost pa ni nič drugega ko *n e r e d* v popolnem stanju.

Iz česa pa je bil ta nered naše duševne Evrope? — Iz tega, da so v vseh omikanih duhovih hkratu svobodno živele druga poleg druge najbolj neslične ideje, najprotivnejša načela o življenju in vednosti. To označuje *m o d e r n o* dobo.

Ne upira se mi, posplošiti pojem modernosti in dati to ime določenemu načinu življenja, namesto da bi iz njega napravil zgolj soznačnico za *s o d o b n o s t*. V zgodovini so trenutki in kraji, kamor bi se smeli vrniti *m i n o v o d o b n i k i*, pa da ne bi bogve koliko kalili harmonijo tistih časov in da se ne bi tam zdeli silno čudni in silno očitni stvori, spotekljiva, neskladna, neprilagodljiva bitja. Kjer bi naš prihod najmanj bodel v oči, tam smo skoro doma. Jasno je, da bi nas Trajanov Rim in Ptolemajska Aleksandrija laglje posrkala nego dosti pokrajin, manj oddaljenih v času, toda bolj nadrobno določenih v enem samem liku šeg in dočista posvečenih enemu samemu plemenu, eni sami kulturi ter enemu samemu sestavu življenja.

No, leta 1914. je bila morebiti Evropa dospela do meje tega modernizma. Slednji možgani izvestne vrste so bili križišče za vsa plemena nazorov; sleherni mislec je bil splošna razstava misli. Nekateri umotvori so po svojem bogastvu nasprotkov in protivnih pobud spominjali na učinke nespametne razsvetljave po takratnih prestolnicah: oči te pekó in se dolgočasijo... Koliko tvoriva, koliko dela, računov, oplenjenih stoletij, koliko raznorodnih življenj je bilo sešteti, da je bil mogoč ta pust in da se je ustoličil kot oblika vrhovne modrosti ter zmaga človeštva?

* * *

V prenekateri knjigi tiste dobe, pa ne v najslabši, najdeš brez truda: vpliv ruskih plesov, malo Pascalovega temačnega sloga, mnogo vtiskov Goncourtovega kova, nekaj Nietzscheja, nekaj Rimbauda, neke učinkovitosti iz slikarskih krogov, semtertja tudi duh po znanstvenih razpravah — vse odišavljeno z nečim britanskim v nedoločeni količini!... Zapomnimo si mimogrede, da bi v slednji sestavini te mešanice našli še dokaj drugih *t e l e s*. Iskati jih ne kaže: to bi se reklo ponavljati, kar sem pravkar povedal o modernizmu, in graditi vso duševno zgodovino Evrope.

* * *

Na brezbrežnem elsinorskem pozorišču, ki sega od Bazla do Kolónije, ki se dotika nieuportskega peščevja, močvirja ob Sommi, šampanjske krednice, alzaških granitov — gleda sedaj evropski Hamlet milijone prikazni.

A to je umski Hamlet. Razmišlja o žitju in smrti resnic. Za privide ima vse predmete naših razporov; za grizenje vestí ima vse razloge naše slave; kriví se pod težo odkritij, znanstev, nezmožen, da bi se oddahnil za neomejeno delavnost. Misli, kako je zoprno iznova začeti prošlost, kako je nespametna želja, venomer uvajati nove reči. Omahuje med dvema breznoma, zakaj dvojna nevarnost neprestano preti svetu: red in nered.

Ako zgrabi lobanjo, je to proslula lobanja. — *W h o s e w a s i t* (čigava je bila)? — Ta je bila *L i o n a r d o v a*. Iznašel je letečega človeka, ali leteči človek ni baš služil izumiteljevim namenom: saj vemo, da ima leteči človek na svojem velikem labodu dandanes drugih poslov, kakor da bi hodil na gorske vrhunce po sneg in ga trosil ob vročih dneh na mestni tlak... In ta druga črepina je *Leibnizova*, ki je sanjal o večnem miru. In tale je *Kantova*, *K a n t q u i g e n u i t H e g e l, q u i g e n u i t M a r x, q u i g e n u i t...*

Hamlet nič prav ne ve, kaj naj počne z vsemi temi lobanjami. A če jih pusti!... Bo li nehal biti on sam? Strašno bistri duh mu zre prehod od vojne v mir. Ta prehod je temnejši, opasnejši nego prehod od mira v vojno; zmedel je vse narode. «In kaj bo z menoj,» si pravi, «z menoj, evropskim umom?... In kaj je mir? Mir je mogoče položaj, v katerem se prirojena medsebojna sovražnost ljudi očituje s stvaritvami, ne pa s pokončavanjem, kakor to dela vojna. To je čas tvornega tekmovanja in boja proizvodov. Toda se nisem li Jaz naveličal proizvajati? Nisem li izčrpal želje po skrajnih poskusih in nisem li zlorabljal učenih mešanic? Naj li zanemarjam svoje težke dolžnosti in svoja nadzemska strem-ljenja? Naj li plavam s tokom in storim kakor Polonij, ki sedaj vodi velik dnevnik? kakor Laert, ki je nekje v zrakoplovstvu? kakor Rosenkrantz, ki sam ne vem kaj opravlja pod ruskim imenom?

Zbogom, prikazni! Svet vas več ne potrebuje. Tudi mene ne. Svet, ki je krstil z imenom napredek svojo težnjo po usodni točnosti, skuša združiti z življenjskimi dobrotami prednosti smrti. Neka zmeda vlada še, vendar še nekoliko časa in vse se razjasni; naposled se pokaže našim očem čudo živalske družbe, popolno in dokončno mravljišče.»

Iz zbirke *V a r i é t é A. D.*